

Studium przypadku 5

Opracowanie: Karol Wittels

Warszawa, 2026

Raport opracowano w ramach projektu Model wykorzystania muzyki tradycyjnej w rozwoju kapitału społecznego małych miejscowości finansowanego w ramach KPO dla Kultury. Prace prowadzone były w 6 różnych środowiskach lokalnych, w których występują zróżnicowane modele funkcjonowania inicjatyw lokalnych związanych z muzyką tradycyjną. Badania realizowano od października do końca grudnia 2025 roku. W poszczególnych lokalizacjach można mówić o zróżnicowanej dostępności informatorów, nastawieniu do udziału w badaniu, a także o bardzo różnorodnym podejściu do kwestii muzyki tradycyjnej. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w poszczególnych raportach. Dziękujemy wszystkim osobom, które postanowiły podzielić się z nami swoją wiedzą, doświadczeniem oraz życzliwie wsparły badaczki i badaczy w pracy terenowej.

*Sfinansowane przez Unię Europejską
NextGeneration EU*

Rzeczpospolita
Polska

Sfinansowane przez
Unię Europejską
NextGenerationEU

1. Opis przypadku – wprowadzenie etnograficzne

Obszar objęty badaniem obejmuje przede wszystkim w południowej Polsce. Charakteryzuje się on wyjątkową ciągłością kulturową, ponieważ w przeciwieństwie do wielu innych części kraju nie doszło tu do masowych powojennych przesiedleń ludności. Mieszkańcy pozostali „u siebie”, co sprzyja zachowaniu więzi rodzinnych i pamięci o lokalnych muzykantach.

Główne wątki podejmowane w tradycji regionalnej:

- **Kultura orkiestr dętych:** stanowi fundament życia społecznego i kulturowego regionu. Orkiestry, często powstające przy ochotniczych jednostkach ratowniczych, są łącznikiem między starym a nowym i przetrwały w pamięci oraz praktyce znacznie dłużej niż w wielu innych miejscach kraju. Przykładem jest orkiestra z jednej z lokalnych wsi, obchodząca wieloletni jubileusz.
- **Śpiew tradycyjny i archaiczny:** region słynie z unikalnego archaicznego śpiewu oraz śpiewu białego. Ważną postacią jest tutaj lokalna śpiewaczka ludowa, która stała się symbolem miejscowej tradycji i laureatką prestiżowej nagrody branżowej.
- **Tradycje religijne:** bardzo silny jest wątek pieśni nabożnych, związany z obecnością ważnego ośrodka sakralnego. Praktykowanie lokalnych wariantów śpiewów religijnych oraz kolędowania stanowi istotny sposób budowania zaufania dla animatorów wchodzących w tę konserwatywną społeczność.
- **Muzyka instrumentalna (skrzypcowa i dęta):** tradycje te są podtrzymywane przez lokalne rody muzykanckie oraz młodsze pokolenia, uczące się gry na instrumentach w ramach lokalnych ognisk muzyki tradycyjnej.

2. Charakterystyka interesariuszy

Lokalna scena tradycji opiera się na specyficznej symbiozie profesjonalnych organizacji pozarządowych, niedofinansowanych instytucji publicznych oraz charyzmatycznych liderów.

Aktorzy instytucjonalni:

- **Lokalne centra kultury:** pełnią rolę bazy infrastrukturalnej i logistycznej. Kluczową rolę odgrywa nowa dyrekcja jednej z placówek kultury w regionie oraz kierownictwo innej instytucji gminnej, wykazujące dużą otwartość na nieszablonowe działania.
- **Samorządy:** reprezentowane przez lokalne władze wykonawcze, wykazują przychylność wobec działań kulturalnych ze względu na ich potencjał integracyjny i turystyczny, choć ich wsparcie finansowe bywa ograniczone i podporządkowane potrzebie oszczędności.
- **Parafie:** szczególnie ważne są dwa lokalne ośrodki parafialne, które współorganizują wydarzenia o charakterze religijno-kulturalnym.

Organizacje pozarządowe (NGO):

- **Fundacja A:** główny inicjator festiwalu i ognisk muzyki tradycyjnej.

- **Stowarzyszenie B z dużego miasta regionalnego:** pionierzy działań badawczych i animacyjnych, organizatorzy ważnego festiwalu muzycznego.
- **Fundacja C z gminy wiejskiej:** prowadzona przez rodzinę z wieloletnim doświadczeniem w projektach etnomuzykologicznych.
- **Stowarzyszenie D:** grupa nowych mieszkańców, realizująca projekty badawcze i artystyczne.

Liderzy lokalni i napływowi:

- **Lider A:** osoba napływowa, instrumentalista, prowadząca ogniska muzyczne i dyrygująca orkiestrami, ciesząca się dużym zaufaniem społeczności.
- **Badacz i animator B:** osoba z dużego miasta regionalnego, od lat dokumentująca lokalną muzykę i inicjująca współpracę z miejscowymi ośrodkami.
- **Liderka lokalna C:** osoba „stąd”, prowadząca kapelę regionalną i skutecznie aktywizująca młodzież.
- **Sołtys jednej z miejscowości:** przykład aktywnego lokalnego lidera zaangażowanego w organizację społeczną i umiejętnie pozyskującego środki zewnętrzne.

Orkiestry dęte stały się fundamentem życia społecznego w tym obszarze dzięki swojej nieprzerwanej obecności w krajobrazie kulturowym, silnemu powiązaniu z lokalnymi strukturami oraz pełnieniu roli głównego dostawcy oprawy muzycznej dla najważniejszych wydarzeń wspólnotowych.

Kluczowe czynniki tej wyjątkowej pozycji:

- **Ciągłość tradycji i trwałość instytucjonalna:** w przeciwieństwie do wielu innych form muzykowania, orkiestry nie musiały być „odtworzone”, ponieważ ich działalność nigdy całkowicie nie wygasła. Przez dekady funkcjonowały jako swoiste instytucje kultury same w sobie, często będąc jedynym aktywnym ośrodkiem życia artystycznego w mniejszych miejscowościach.
- **Związek z ochotniczymi jednostkami ratowniczymi:** fundamentem funkcjonowania orkiestr było ich ścisłe powiązanie ze strukturami strażackimi. Działały one przy jednostkach lokalnych lub w ich ramach przez wiele lat, co zapewniało im stałą bazę lokalową oraz prestiż społeczny. Osoby związane z orkiestrami były postrzegane jako kluczowi animatorzy kultury, a lokalni liderzy często pełnili jednocześnie funkcje w zarządach tych jednostek, co dodatkowo wzmacniało współpracę.
- **Rola w obrzędowości i życiu codziennym:** orkiestry stanowiły nieodzowny element najważniejszych momentów w życiu społeczności. Zapewniały oprawę muzyczną dla uroczystości religijnych i państwowych oraz wydarzeń rodzinnych, w tym wesel i innych lokalnych uroczystości.
- **Przekaz międzypokoleniowy i edukacja:** orkiestry były miejscem naturalnego uczenia się gry na instrumentach. Współcześnie tradycja ta jest kontynuowana przez liderów prowadzących zajęcia dla dzieci i młodzieży w ramach lokalnych ognisk muzyki tradycyjnej. Dzięki temu młode pokolenie zasila składy orkiestr, co zapobiega ich zanikaniu mimo niekorzystnych trendów demograficznych.
- **Nobilitacja lokalnej tożsamości:** dla starszych mieszkańców orkiestry są źródłem dumy i nostalgii. Członkowie orkiestr, zwłaszcza starszego pokolenia, stali się dla badaczy

przewodnikami po lokalnej historii i tradycjach muzycznych, a ich wiedza pozwoliła zarysować cały krajobraz kulturowy regionu.

Obecnie rola orkiestr jest podtrzymywana przez wsparcie samorządów, które finansują między innymi zakup instrumentów oraz organizację przeglądów i festiwali, widząc w nich ważne narzędzie integracji społecznej. Jak zauważył jeden z rozmówców, muzyka ta wyciąga ludzi „spoza ekranów” i umożliwia budowanie więzi w sposób, którego nie zastępują współczesne formy rozrywki.

3. Bariery i szanse rozwoju

Bariery

- **Niestabilność finansowania:** model funkcjonowania opiera się na logice projektowej, w której małe fundacje muszą pozyskiwać środki centralne, ponieważ budżety lokalnych domów kultury są niewystarczające. Zmiany w programach wsparcia, ograniczające finansowanie do wąskich, technicznych celów, są postrzegane jako krytyczne zagrożenie dla ciągłości działań.
- **Depopulacja i odpływ młodych:** gminy zmagają się z niskim przyrostem demograficznym, co utrudnia budowanie trwałych grup młodzieżowych zainteresowanych muzyką tradycyjną.
- **Inercja instytucjonalna:** w niektórych ośrodkach kultura tradycyjna postrzegana jest przez pracowników jako dodatkowe obciążenie lub coś, czego społeczność rzekomo nie potrzebuje.
- **Brak transparentności na szczeblu regionalnym:** wskazywana jest krytyka współpracy z instytucją regionalną, obejmująca niskie stypendia i brak przejrzystych list rankingowych.

Szanse

- **Turystyka kreatywna:** obszar badany staje się atrakcyjny dla osób z zewnątrz poszukujących ciszy i autentyczności. Festiwale przyciągają turystów, co przekłada się na zyski lokalnych mieszkańców w postaci noclegów i sprzedaży produktów lokalnych.
- **Wysoka jakość merytoryczna:** dzięki zaangażowaniu ekspertów z większych ośrodków miejskich lokalna tradycja została nobilitowana i profesjonalnie udokumentowana.
- **Potencjał integracyjny:** muzyka tradycyjna stała się skutecznym narzędziem budowania wspólnoty i integracji osób napływowych z lokalnymi mieszkańcami.
- **Nowe formy aktywności:** powstawanie nowych kół gospodyń i podobnych inicjatyw, z udziałem młodych osób, daje nadzieję na kontynuację tradycji kulinarnych i artystycznych w nowej formule.

4. Główne wnioski dotyczące okoliczności prowadzenia działań

Z perspektywy socjologicznej sytuację najlepiej opisuje kategoria „symbiozy oddolnej”. Kultura nie jest tu narzucana odgórnie, lecz powstaje na styku pasji liderów zewnętrznych i gotowości lokalnej społeczności do przypomnienia sobie własnych korzeni.

Kluczowe zjawiska społeczne:

- **Nobilitacja pamięci:** działania animatorów, takie jak wystawy fotografii czy nagrania, sprawiły, że mieszkańcy przestali postrzegać swoją tradycję jako coś wstydliwego czy przestarzałego, a zaczęli widzieć w niej wartość, dla której ludzie przyjeżdżają z daleka.
- **Rola nowych osiedleńców:** osoby, które wybierają ten obszar jako miejsce do życia, stają się katalizatorami zmian. Mają energię i narzędzia organizacyjne, których czasem brakuje mieszkańcom od dawna związanym z miejscem, a jednocześnie szukają akceptacji poprzez wchodzenie w lokalne struktury.
- **Kultura jako nisza:** tradycyjna muzyka i potańcówki wypełniły lukę w ofercie kulturalnej, przyciągając osoby, które wcześniej nie uczestniczyły w życiu gminy.

5. Lesson learned

Obserwowany przypadek dostarcza cennych wskazówek dla budowania modeli wsparcia kultury tradycyjnej:

1. **Kluczowa rola łączników:** sukces zależy od obecności liderów, którzy potrafią mówić językiem zarówno grantodawców, jak i lokalnej społeczności.
2. **Elastyczność zamiast biurokracji:** najskuteczniejsze działania często opierają się na finansowaniu społecznym i dobrowolnych wpłatach, co czyni je bardziej odpornymi na zmiany polityczne w programach dotacyjnych.
3. **Respektowanie obyczajowości:** animatorzy zewnętrzni muszą szanować lokalny system wartości, aby zostać zaakceptowani. Przepustką do zaufania jest wspólne uczestnictwo w praktykach religijnych i obrzędowych, a nie wyłącznie realizacja projektu.
4. **Inwestycja w kadry instytucji:** wsparcie powinno być kierowane nie tylko do NGO, ale też do dyrektorów lokalnych domów kultury, aby postrzegali kulturę tradycyjną jako szansę rozwojową, a nie obciążenie administracyjne.
5. **Potrzeba stabilności:** nagłe zmiany w priorytetach finansowych niszczą wieloletnie procesy budowania partnerstw i mogą prowadzić do wygaszenia cennych inicjatyw.

Podsumowanie: model pokazuje, że żywa tradycja potrzebuje „tlenu” w postaci zewnętrznego zainteresowania i „korzeni” w postaci lokalnej infrastruktury. Przetrwanie tej kultury zależy obecnie od wypracowania bardziej stabilnego systemu finansowania, który wykracza poza doraźne projekty konkursowe.

Pytania pomocnicze po anonimowej redakcji:

- Jakie konkretne korzyści dla lokalnego rzemiosła przynoszą festiwale X i Y?
- W jaki sposób nowi osadnicy integrują się z tradycyjnymi strukturami lokalnych jednostek i kół?
- Jakie unikalne cechy wyróżniają lokalny archaiczny śpiew na tle innych regionów?

Model współpracy NGO i lokalnych instytucji

Model współpracy pomiędzy organizacjami pozarządowymi a lokalnymi ośrodkami kultury opiera się na specyficznej symbiozie, w której fundacje pełnią rolę silników projektowych, a instytucje publiczne stanowią niezbędną bazę infrastrukturalną i logistyczną. Taki układ pozwala na realizację zaawansowanych działań kulturalnych nawet w gminach, w których budżety na kulturę są bardzo niskie lub praktycznie nie istnieją.

Wpływ tego modelu na rozwój regionu przejawia się w kilku kluczowych obszarach:

1. Pozyskiwanie środków zewnętrznych i profesjonalizacja

NGO, jako niewielkie, ale wyspecjalizowane podmioty, posiadają kompetencje do pozyskiwania funduszy z poziomu centralnego.

- Dla małych, często jednoosobowych domów kultury współpraca z NGO jest jedyną szansą na realizację dużych projektów, ponieważ własne budżety nie wystarczają na inicjatywy autorskie.
- Dzięki NGO lokalne instytucje uczą się, że inwestowanie w kulturę tradycyjną się opłaca, co staje się impulsem dla samorządów do dalszego wspierania takich działań.
- Przykładem efektywnej współpracy jest jedna z gminnych placówek kultury, która udostępnia salę na ogniska muzyczne, a w zamian korzysta z doradztwa fundacji przy pisaniu wniosków o wyróżnienia branżowe.

2. Rewitalizacja tradycji i nobilitacja lokalnej tożsamości

Współpraca ta zmienia postrzeganie lokalnego dziedzictwa przez mieszkańców.

- Działania animatorów zewnętrznych powodują nobilitację pamięci – mieszkańcy zaczynają doceniać własną tradycję, widząc, że interesują się nią osoby spoza miejscowości.
- Wspólne projekty badawcze i wydawnicze sprawiają, że ludzie odnajdują w nich swoją historię i związki rodzinne, co wzmacnia więzi lokalne.
- Instytucje otwarte na nieszablonowe działania NGO stają się centrami rewitalizacji rzemiosła i śpiewu białego.

3. Rozwój „kreatywnej turystyki” i gospodarki

Wydarzenia organizowane wspólnie przez NGO i domy kultury przyciągają uczestników z całego kraju, co ma wymierny wpływ ekonomiczny na region.

- Festiwale generują ruch turystyczny – przyjezdni zostawiają pieniądze w lokalnych sklepach, kupują produkty i korzystają z noclegów.
- Samorządy zaczynają dostrzegać, że kultura tradycyjna jest elementem budowania marki regionu, co przyciąga turystów szukających autentyczności i spokoju.

4. Aktywizacja społeczna i integracja

Model ten sprzyja wychodzeniu mieszkańców z biernej konsumpcji kultury i angażowaniu się w życie wspólnoty.

- Współpraca NGO z lokalnymi strukturami, takimi jak koła gospodyń i ochotnicze jednostki, pozwala na współorganizowanie wydarzeń, podczas których mieszkańcy prezentują swoją twórczość kulinarną i artystyczną.
- Powstają nowe inicjatywy oddolne, np. nowe koła z udziałem młodych osób, które inspirują się działaniami prowadzonymi przez ośrodki kultury i fundacje.
- Kultura staje się narzędziem integracji lokalnej, pozwalając na spotkanie różnych pokoleń oraz nowych mieszkańców z osobami od dawna związanymi z miejscem.

Zagrożenia dla modelu

Mimo sukcesów model ten jest wrażliwy na zmiany systemowe. Planowane przeformatowanie programów dotacyjnych, polegające na ograniczeniu funduszy do wąskich kategorii wydatków, jest postrzegane jako krytyczne zagrożenie dla trwałości partnerstw i możliwości organizowania wydarzeń artystycznych. Bez stabilnego finansowania zewnętrznego niedofinansowane domy kultury mogą nie być w stanie kontynuować dotychczasowej aktywności.

Analiza medialna

Analiza medialna działalności osób i instytucji wymienionych w raporcie pokazuje dużą aktywność w mediach na różnych szczeblach – od lokalnych portali gminnych, przez prasę powiatową i regionalną, aż po specjalistyczne portale ogólnopolskie poświęcone muzyce tradycyjnej. Poniżej przedstawiono zestawienie z podziałem na zasięg mediów, bez ujawniania nazw własnych.

1. Media powiatowe i lokalne

Prasa powiatowa oraz portale lokalne są kluczowe dla budowania wizerunku liderów lokalnej sceny tradycji.

- **Kapela regionalna i liderka młodego pokolenia:** obszerny wywiad o misji ocalenia muzyki regionu i pracy z młodzieżą.
- **Relacja z koncertu w muzeum regionalnym:** materiał o występie zespołu w lokalnej instytucji muzealnej.
- **Gminny ośrodek kultury i dyrektorka:** relacja z festiwalu, w której wyjaśniana jest misja podtrzymywania śpiewu białego.

- **Zmiana na stanowisku dyrektorskim w placówce gminnej:** media lokalne odnotowują przejście osoby kierującej z jednej instytucji do drugiej, co jest ważne dla nowej dynamiki działania.

2. Media regionalne

W mediach regionalnych obszar badany pojawia się najczęściej w kontekście dużych wydarzeń festiwalowych.

- Regionalna rozgłośnia regularnie promuje jeden z festiwali, a współpracownik fundacji opowiada o szlaku dawnych orkiestr.
- Regionalny portal ekologiczno-społeczny jest głównym kanałem informacyjnym dla inicjatyw jednej z organizacji pozarządowych.

3. Portale ogólnopolskie poświęcone muzyce tradycyjnej i kulturze ludowej

Działania kilku organizacji są systematycznie opisywane w mediach branżowych, co nadaje im rangę ogólnopolską.

- **Wywiad z przedstawicielką jednej z fundacji:** głęboka analiza działań etnoedukacyjnych, ognisk muzyki tradycyjnej i pracy terenowej.
- **Archiwum lokalnej muzyki tradycyjnej:** portal dokumentujący wiejskich muzykantów, prowadzony przez badaczy i animatorów.
- **Podcasty i rozmowy z mistrzami:** rozmowy z praktykami i relacje z działań realizowanych w ramach programów internetowych.

Podsumowanie wizerunkowe liderów

1. **Liderka z jednego z gminnych ośrodków kultury:** w mediach kreowana na animatorkę łączącą tradycję z nowoczesną formą prezentacji.
2. **Przedstawiciel fundacji dokumentującej tradycję:** postrzegany jako ekspert i dokumentalista, często cytowany w kontekście budowy instrumentów i archiwizacji nagrań.
3. **Liderka lokalnej kapeli:** przedstawiana jako osoba młodego pokolenia, która potrafi przyciągnąć dzieci do muzyki tradycyjnej w warunkach dominacji nowych mediów.
4. **Lider festiwalu muzycznego:** twarz wydarzenia w mediach regionalnych, ekspert od tradycji orkiestrowych.

Dzięki tym publikacjom badany obszar jest rozpoznawalny w kraju jako jeden z najprężniej działających ośrodków muzyki tradycyjnej.

Finansowanie

Finansowanie działalności kulturalnej przez małe organizacje pozarządowe na terenach wiejskich wiąże się z szeregiem systemowych i strukturalnych wyzwań. Na podstawie dostępnych źródeł można wskazać następujące główne bariery i problemy:

1. Uzależnienie od grantów centralnych

Małe fundacje działają często w warunkach, w których na poziomie lokalnym na kulturę przeznacza się bardzo mało środków albo nie ma ich wcale. W konsekwencji NGO stają się jedynymi podmiotami posiadającymi kompetencje do pozyskiwania środków z poziomu centralnego.

- **Brak wkładu własnego samorządów:** gminy często nie pełnią roli mecenasów, lecz tłumaczą się koniecznością szukania oszczędności, co zrzuca cały ciężar finansowy na organizacje pozarządowe.
- **Niewydolność lokalnych instytucji:** gminne placówki kultury są często niedofinansowane i działają w bardzo ograniczonym składzie, co sprawia, że bez zewnętrznego grantu nie podejmują inwestycji w kulturę tradycyjną.

2. Niekorzystne zmiany w programach dotacyjnych

Wspólnota animatorów kultury tradycyjnej mierzy się obecnie z dużym niepokojem związanym z przeformatowaniem kluczowych programów wsparcia.

- **Redukcja celów finansowania:** planowane jest ograniczenie finansowania w niektórych programach wyłącznie do zakupu strojów ludowych. Dla organizacji zajmujących się żywą tradycją oznacza to zniknięcie fundamentalnego źródła środków na działania merytoryczne i budowanie partnerstw.
- **Marginalizacja kultury tradycyjnej:** zauważalny jest trend odchodzenia od wspierania kultury lokalnej na rzecz kultury wysokiej i dużych instytucji, co jest postrzegane jako ruch polityczny.

3. Bariery na szczeblu regionalnym i wojewódzkim

Źródła wskazują na wyjątkowo trudną sytuację w jednym z województw, gdzie system wsparcia jest oceniany jako wysoce nieefektywny.

- **Niska wysokość wsparcia:** stypendia artystyczne przyznawane przez urząd regionalny są bardzo niskie, co sprawia, że wysiłek administracyjny związany z ich rozliczeniem jest nieproporcjonalny do korzyści.
- **Brak transparentności:** proces przyznawania grantów na poziomie wojewódzkim opisywany jest jako nietransparentny – brakuje list rankingowych, a decyzje podejmuje komisja bez jasnych kryteriów dostępnych dla wnioskodawców.

4. Trudności w rywalizacji o fundusze ogólnopolskie

Małe, często dwuosobowe fundacje muszą konkurować z dużymi podmiotami i organizacjami społecznymi o zupełnie innym profilu.

- **Wysokie progi punktowe:** w programach ogólnokrajowych konkurencja jest ogromna, ponieważ nie są to programy dedykowane wyłącznie kulturze.

- **Subiektywna ocena projektów:** animatorzy wskazują na problem z drugim etapem ocen, w którym nawet bardzo dobre wnioski mogą zostać odrzucone na podstawie mało transparentnych kryteriów dodatkowych.

5. Presja na autonomię artystyczną

Finansowanie ze źródeł lokalnych bywa powiązane z ryzykiem utraty kontroli nad programem wydarzenia.

- **Model łączenia wydarzeń:** lokalne instytucje chętniej finansują działania, jeśli można je połączyć z masowymi imprezami, co nie zawsze odpowiada wizji artystycznej NGO skupionych na tradycji.
- **Unikanie lokalnych środków:** niektórzy liderzy celowo unikają finansowania z lokalnych instytucji, aby zachować wolną rękę w realizacji autorskich koncepcji.

6. Poszukiwanie alternatywnych modeli finansowania

Wobec niestabilności systemu grantowego małe NGO szukają innych dróg utrzymania projektów.

- **Crowdfunding i dobrowolne wpłaty:** festiwale starają się być samofinansujące poprzez dobrowolne wpłaty, zbiórki, loterie fantowe oraz opłaty od uczestników przyjeżdżających na warsztaty z miast.
- **Wpływy dobrowolne vs. bilety:** doświadczenie pokazuje, że dobrowolne datki od publiczności bywają wyższe niż wpływy z biletów, na które lokalna społeczność mogłaby nie być gotowa.